

Patrik Svensson **Apie**

Augusto premija 2019

ungurius
ir žmones

Tarptautinis bestseleris nr. 1

Mįslingiausios
pasaulio žuvis
istorija

baltos lankos

Patrik Svensson

Apie ungurius ir žmones

Mįslingiausios pasaulio žuvies istorija

Iš švedų kalbos vertė Alma Braškytė

baltos lankos

Ungurys

Ungurio gimimas yra toksai: tai atsitinka šiaurvakarinėje Atlanto dalyje, kuri vadinama Sargasų jūra, vieta, visais atžvilgiais tinkama unguriams atsirasti. Iš tiesų Sargasų jūra nėra aiškiai apibrėžtas vandens plotas – tai jūra vandenyne. Kur ji prasideda ir kur baigiasi, nėra labai paprasta pasakyti, nes jos neįmanoma išmatuoti įprastais pasaulio matais. Šiek tiek į šiaurės rytus nuo Kubos ir Bahamų, į rytus nuo Šiaurės Amerikos pakrantės, tačiau kartu tai yra vieta, kuri juda. Sargasų jūra iš dalies primena sapną: niekada negali visiškai tiksliai pasakyti, kada į ją patenki ar kada išnyri, gali tik suvokti, kad ten buvai.

Šis neapibrėžtumasis kyla iš to, kad Sargasų jūra neribojama sausumos sienų, ją juosia tik keturios galingos srovės. Vakaruose gyvybės teikianti Golfo srovė, šiaurėje toji jos atšaka, kuri vadinama Šiaurės Atlanto srove, rytuose Kanarų, o pietuose – Šiaurės Pasatų srovė. Penkių milijonų kvadratinį kilometrų Sargasų jūra juda kaip šiltas ir lėtas sūkurys šio uždaro srovių rato viduje. Tai, kas į ją patenka, ne visada lengvai išstrūksta.

Vanduo tamsiai mėlynas ir perregimas, kai kur iki septynių tūkstančių metrų gylio, o paviršiuje plūduriuoja milžiniški lipnių rudadumblių kilimai. Jie vadinasi *Sargassum*, arba sargasų dumbliai, – iš čia ir kilo jūros pavadinimas. Beveik kelių tūkstančių metrų ilgio stambių jūržolių audeklas dengia

vandens paviršių, jis maitina ir apsaugo gausybę būtybių: mažų bestuburių gyvūnėlių, žuvų ir medūzų, vėžlių, krevečių ir krabų. Giliau tarpsta kitokių rūšių jūržolės ir augalai. Knibždėte knibždanti gyvybės tamsa – lyg naktinis miškas.

Štai čia ir išvysta pasaulį europinis upinis uncurys (*Anguilla anguilla*). Čia pavasarį poruojasi lytiškai subrendę uncuriai, čia jie leidžia ikrus ir juos apvaisina. Čia gilios tamsos globiama išsirita nedidukė į lervą panaši būtybė su gėdingai maža galva ir prastai išsivysčiusiomis akimis. Lerva vadinama *leptocephalus*, jos kūnas yra gluosnio lapelio formos, paplokščias ir iš esmės perregimas, vos kelių milimetrų ilgio. Tai pirmoji uncurio fazė.

Tasai permatomas gluosnio lapelis išsyk leidžiasi į kelionę. Nešamas Golfo srovės, jis plaukia kelis tūkstančius kilometrų per Atlantą Europos krantų link. Ši kelionė gali trukti ir trejus metus, per tą laiką lerva lėtai auga – milimetras po milimetro kaip pamažu besipučianti pūslė, – o kai galų gale pasiekia Europos krantus, patiria pirmąją savo metamorfozę ir virsta stikliniu uncurėliu. Tai antroji uncurio stadija.

Stikliniai uncurėliai, kaip ir jų ankstesnysis gluosnio lapelį primenantis „aš“, yra beveik visiškai perregimi šešių ar septynių centimetrų ilgio padarėliai, ploni ir vinklūs, skaidrūs, tarytum nei spalva, nei nuodėmė dar nebūtų apsigyvenusios jų kūnuose. Jie atrodo, rašė jūrų biologė ir rašytoja Rachelė Carson, kaip „plonos stiklo lazdelės, trumpesnės už pirštą“. Jie trapūs ir iš pažiūros pažeidžiami, ir yra laikomi delikatesu – pavyzdžiui, baskų.

Kai stikliniai uncurėliai pasiekia Europos krantus, dauguma jų nukeliauja į upes ir iškart prisitaiko prie gyvenimo gėluosiuose vandenyse. Čia uncurys patiria dar vieną metamorfozę

ir virsta geltonuoju unguriu. Kūnas tampa raumeningas, panašus į gyvatės. Akys mažos, su aiškiu tamsiu centru. Žandikauliai darosi platus ir stiprūs. Žiaunos nedidukės ir beveik visiškai pasislėpusios. Siauri, minkšti pelekai eina išilgai per visą viršutinę ir apatinę kūno dalį. Oda pigmentuojasi, nusidažo rudais, geltonais ir pilkais atspalviais ir dengiasi žvynais, tokiais smulkučiais ir švelniais, kad jų nei matyti, nei justti, lyg būtų įsikalbėti šarvai. Stiklinis ungurėlis buvo opus ir trapus, o štai geltonasis ungurys – jau stiprus ir ištvermingas. Tai trečioji ungurio stadija.

Geltonasis ungurys plaukia prieš srovę upėmis, upeliais ir upeliūkščiais, jis gali judėti sekliausiomis ir labiausiai prižėlusiomis upėmis, srauniausiais upokšniais. Gali perplaukti uždumblėjusius ežerus ir upes, kurių tėkmė lėta, laukinius upeliukus ir šiltus nedidelius tvenkinius. Jeigu prireikia, geba brautis ir per pelkes ar griovius. Jis nesileidžia sustabdomas išorinių aplinkybių, o kai nebelieka jokių alternatyvų, sugeba netgi judėti dirvožemiu, persliuogti drėgnus sąžalynus ir pievas, ištisas valandas keliaudamas į naujus vandenis. Taigi ungurys yra žuvis, kuri nepaiso žuvies ribotumų. Gali būti, kad jis net nesuvokia esąs žuvis.

Jis gali nukeliauti tūkstančius kilometrų nepailsdamas bet kokiomis sąlygomis, kol staiga apsisprendžia, kad rado namus. Nereikalauja iš tų namų itin daug, jo gyvenamoji vieta yra aplinka, prie kurios reikia prisitaikyti, joje išverti ir ją pažinti – upė ar ežeras dumblėtu dugnu, gerai, jeigu ten yra šiek tiek akmenų ir ertmių pasislėpti, pakankamai maisto, – bet kai jau namus suranda, tai ir pasilieka ilgiems metams, ir tada tejudą poros šimtų metrų spinduliu. Jeigu išorinės jėgos perkelia jį kur nors kitur, ungurys iškart, kai tik gali, grįžta į savo

išsirinktą gyvenamąją vietą. Atliekant eksperimentą sugautiems unguiams buvo pritvirtinti radijo siųstuvai ir jie buvo paleisti už kelių kilometrų nuo sugavimo vietos. Unguriai per savaitę grįždavo tiksliai ten, kur buvo aptikti. Niekas iš tikrųjų nežino, kaip jie tą vietą suranda.

Geltonasis unguorys – vienišius. Paprastai nugyvena savo aktyvų gyvenimą vienas, pasiduodamas metų laikų tėkmei. Bet jeigu šalta, jis gali ilgai ir visiškai ramiai gulėti dugno dumble absoliučiai pasyvus, kartais apnarpliotas kitų unguorių – lyg skubiai suvytam kamuoly.

Dažniausiai jis medžioja naktį. Temstant išvinguriuoja iš dugno nuosėdų ieškodamas maisto ir ėda tai, ką suranda. Kirminus, lervas, varles, sraiges, vabzdžius, vėžius, žuvis; jei pasitaiko galimybė – pelytes ir paukščių jauniklius. Jis dar ir maitėda.

Taip unguorys leidžia didžiumą savo gyvenimo – gelsvai rusvo pavidalo, pakaitom aktyvus ir pasyvus. Neturėdamas aiškios veiklos krypties, išskyrus kasdienės maisto ir saugumo paieškas. Tarsi gyvenimas visų pirma būtų laukimas, tarsi prasmė pasirodytų tik retkarčiais arba abstrakčioje ateityje ir jos neišeitų paskubinti niekaip kitaip, tik apsišarvavus kantrybe.

Ir tas jo gyvenimas ilgas. Unguorys, kuriam pasiseka išvengti ligos ar nelaimės, gali gyventi iki penkiasdešimties metų vienoje ir toje pačioje vietoje. Švedijoje yra unguorių, kurie, kaip įrodyta, nelaisvėje išgyveno ilgiau nei aštuoniasdešimt metų. Mitai ir sakinys byloja apie unguorius, sulaukusius daug daugiau nei šimto. Kai iš unguorio atimamas egzistencijos tikslas, tai yra dauginimasis, regis, jis gali gyventi metų metus. Tarsi būtų pasirengęs laukti amžinai.

Tačiau tam tikru savo gyvenimo laikotarpiu, paprastai tarp penkiolikos ir trisdešimties metų amžiaus, laisvėje gyvenantis uncurys apsisprendžia daugintis. Kaip atsiranda toks sprendimas, nežinome, tačiau kai jis priimamas, uncurio egzistavimas lūkuriuojant ūmiai pasibaigia ir jo gyvenimas įgauna visiškai kitokį pobūdį. Jis leidžiasi į kelionę vandenyno link ir tuo metu išgyvena paskutinę savo metamorfozę. Niūri ir sunkiai nusakoma gelsvai ruda uncurio apdaro spalva pranyksta, niuansai išryškėja ir tampa grynesni, nugara pajuosta, o šonai tampa sidabriški su aiškiais linijomis, tarsi visą uncurio esybę būtų paženklinęs staigus tikslo suvokimas. Geltonasis uncurys tampa sidabrinium uncuriu. Tai ketvirtoji jo stadija.

Kai ateina ruduo drauge su saugia tamsa, sidabriniai uncuriai leidžiasi į Atlantą ir plaukia Sargasų jūros link. Ir, tarsi būtų sąmoningai pasirinkę, jų kūnai visiškai prisitaiko prie kelionės sąlygų. Tik dabar ima vystytis uncurio dauginimosi organai, pelekai pailgėja ir sustiprėja, nes jam reikės plaukti greičiau, akys padidėja ir nusidažo mėlynai, kad geriau matytų tamsioje vandenyno gelmėje, virškinimo sistema visiškai liaunasi funkcionavusi, skrandis suyra ir visa reikiama energija imama iš riebalų atsargų, o kūnas prisipildo ikrų arba pienių. Jokie uncurio būklės aspektai neturi atitraukti nuo jam skirto tikslo.

Jis nuplaukia apie penkiasdešimt kilometrų per dieną – kartais net tūkstančio metrų gylyje – ir apie šią kelionę žmogus kol kas labai menkai teišmano. Galbūt ji trunka pusę metų, o gal uncurys pakeliui sustoja peržiemoti. Konstatuota, kad sidabrinis uncurys nelaisvėje gali išgyventi net ketverius metus išvis niekuo nesimaitindamas.

Tai ilga ir asketiška kelionė, kurią lemia nepaaiškinamas egzistencinio tikslo suvokimas. Bet kai atplaukia į Sargasų jūrą, ungyrys dar kartą pasijunta suradęs namus. Po sukuriuojančiais jūržolių ir dumblių kilimais apvaisinami kiaušinėliai. Šitaip ungyrys pasiekia savo tikslą, jo istorija baigiasi ir jis žūsta.

Prie upės

Žvejoti ungurius mane išmokė tėtis. Upėje, tekančioje per laukus, pro vietą, kur kadaise buvo jo vaikystės namai. Vieną rugpjūčio pavakarę atvažiavome automobiliu, pasukome į kairę nuo vieškelio, kertančio upę, ir įvairavom į keliuką, kuris iš esmės tebuvo dvi traktoriaus vėžės dirvožemy, paskui leidomės stačia nuokalne, o tada – tiesiog pirmyn palei vandenį. Po kairei buvo javų laukas, subrendę kviečiai šiugždėdami braukė per mašinos šonus, po dešinei – aukšta, tyliai šnaranti žolė. Už jos tyvuliavo vanduo, maždaug šešių metrų pločio ramiai tekanti upelė, vingiuojanti per augaliją lyg sidabrinė grandinėle gęstančios saulės šviesoje.

Lėtai važiavome palei srovę, kur vanduo nerimastingai sukuriavo aplink akmenis, palei pasvirusį seną gluosnį. Man buvo septyneri ir aš jau daug kartų buvau važiavęs šituo keliu. Kai baigėsi ratų paliktos vėžės ir priešais iškilo nepravažiuojama augalijos siena, tėtis išjungė variklį – pasidarė tamsu ir visiškai tylu, tik vanduo tykiai sruveno. Mes abu dėvėjome guminius batus ir alyvuotas neperšlampamas kelnes, maniškės buvo geltonos, tėčio oranžinės, tada iš bagažinės išsiėmėm du juodus kibirus su žvejybos įrankiais, kišeninį žibintuvėlį ir skardinę su sliekais ir leidomės į kelią.

Palei upę žolės buvo drėgnos ir standžios, siekė virš galvos. Tėtis ėjo pirmas, pramindamas taką, o augalai užsiverdavo virš manęs, sekančio iš paskos, lyg skliautas. Virš upės skraidė šikšnosparniai, begarsiai lyg juodi rašmenys dangaus fone.

Mums paėjus maždaug keturiasdešimt metrų, tėtis sustojo ir apsižvalgė. „Čia bus gerai“, – pasakė.

Status molėtas krantas leidosi link upės. Netinkamai pastatęs koją galėjai slystelėti ir nušliuožti tiesiai į vandenį. Jau buvo pradėję temti.

Viena ranka tėtis prilaikė žolės ir atsargiai palipo žemyn pasisukęs šonu, paskui atsigręžė ir ištiesė man ranką. Įsikibau ir nusekiau paskui, laikydamasis tokio paties gerai išmokto atsargumo. Nusileidę prie vandens kartu paėjėjome palei upės krantą ir pasistatėme kibirus ant žemės.

Mėgdžiojau tėtį, kai jis valandėlę stabtelėjo tyliai stebėdamas vandenį, sekiau jo žvilgsnį ir įsivaizdavau, kad tai, ką jis mato, yra tas pats, ką ir aš matau. Aišku, nebuvom tikri, kad sustojom tinkamoje vietoje. Vanduo buvo tamsus, keli kupstai su grėsmingai siūbuojančiomis nendrėmis kyšojo šen bei ten, bet matėm tik tai, kas paviršiuje, visa kita buvo nuo mūsų paslėpta. Nieko negalėjome žinoti, bet pasirinkome tikėti – retkarčiais turi taip daryti. Žvejyba juk dažniausiai susijusi su tikėjimu.

„Taip, čia bus gerai“, – pakartojo tėtis ir atsisuko į mane, o aš išėmiau ūdą iš kibiro ir padaviau jam. Jis įbedė į žemę mieta ir greitai išvyniojo valą, paėmė kabliuką ir susikaupęs ištraukė vieną storą slieką iš skardinės. Prikandęs lūpą apžiūrėjo slieką kišeninio žibintuvėlio šviesoje ir, kai užmovė ant kabliuko, kilstelėjo sau prie veido ir apsimetė, neva paspjauo, balsu ištardamas „tfu tfu“ – visad du kartus, o jau tada plačiu mostu sviedė

jį į vandenį. Paskui pasilenkęs pačiupinėjo valą, apžiūrėjo, ar gerai įtemptas ir kad nenuplauktų pernelyg toli pasroviui. Tada atsitiesė, pasakė „va taip“, ir mes vėl užsiropštėm šlaitu aukštyn.

Tai, ką mes vadinom ūdomis, iš tiesų buvo kažkas kita. Ūda paprastai įsivaizduojama kaip ilgas valas su daug priraišiotų kabliukų ir svareliais tarp jų. Mūsų variantas buvo primityvesnis. Tėtis sumeistravo jį paprastai: paėmęs lentgalį, vieną kraštą nuskėlė kirviu. Tada atkirpo gabalą storo nailoninio siūlo, keturių ar penkių metrų ilgio, ir pritvirtino vieną galą prie lentgalio. Svarelius padarė iš plieninio vamzdelio: į vidų pripylė lydyto švino, o kai sustingo, supjaustė vamzdelį poros centimetrų storio gabaliukais ir išgręžė juose skyles. Svarelį pritvirtino prie valo keletą decimetrų virš gana didelio kabliuko. Lentgalį įkasė į žemę, o kabliuką su užnertu slieku nuleido į upės dugną.

Paprastai mes turėdavom dešimt ar dvylika tokių ūdų, užmaudavom masalą ir sumesdavom jas vieną po kitos dešimties metrų atstumu. Kaskart aukštyn žemyn stačiu šlaitu, kaskart ta pati sudėtinga procedūra ir tas pats gerai surepetuotas rankos padavimas, tie patys gestai ir tie patys „tfu tfu“.

Kai užkabinom masalą ant paskutinės ūdos, grįžom tuo pačiu keliu, aukštyn ir vėl žemyn šlaitu, kad dar sykį jas visas patikrintume. Atsargiai paimdavom valą, žiūrėdavom, ar dar neužkibo, šiek tiek pastovėdavom tylėdami ir įsiklausydami, kol instinktyviai pajusdavom, kad viskas čia gerai, kad čia kažkas įvyks, tereikia duoti laiko. Kai patikrinom paskutinę, buvo beveik visiškai sutemę, ir begarsius šikšnosparnius išvysdavai tik tada, kai jie prasklėsdavo mėnulio šviesoje. Užkopėm šlaitu į viršų, grįžom prie mašinos ir parvažiavom namo.

Neatsimenu, kad atvažiaavę prie upės kada nors būtume kalbėjęsi apie ką kita nei apie ungurius ir kaip geriausia juos pagauti. Tiesą sakant, apskritai neatsimenu, kad būtume kalbėjęsi.

Galbūt todėl, kad išties nė nesikalbėdavom. Nes buvom tokioje vietoje, kurioje poreikis kalbėtis ribotas, vietoje, kurios ypatumai kaip tik išryškėja tyloje. Mėnulio šviesos atspindžiai, šnaranti žolė, medžių šešėliai, monotoniškas upės gurgėjimas ir šikšnosparniai, lyg virš visko sklendžiantys spaudos ženklai – žvaigždutės. Privalėjai pasistengti, kad įsilietum į tą visumą.

O galbūt neprisimenu mūsų kalbantis dėl to, kad viską prisimenu klaidingai. Nes atmintis apgaulinga, ji atsijoja ir atmeta. Kai grįžtame prie scenos iš praeities, nėra jokios garantijos, kad atsimeiname svarbiausius ar labiausiai atitinkančius tikrovę dalykus, tačiau mielai prisimeiname tai, kas geriausiai dera su mūsų susikurtu vaizdiniu. Atmintis tapo paveikslą, kurio detalės privalo viena kitą papildyti. Ji neišleidžia spalvų, nederančių su fonu. Taigi sakykim, kad mes tylėjome. Nes išties nežinau, apie ką būtume galėję kalbėtis.

Gyvenom vos pora kilometrų nuo upės. Kai vėlai vakare grįžom namo, ant laiptų nusiavėm guminius batus ir neperšlampamas kelnes, aš iškart nuėjau gultis. Greit užmigau, o rytą šiek tiek po penktos tėtis vėl mane pažadino. Jam nereikėjo nieko sakyti. Išsiropščiau iš lovos, tuoj pat apsirengiau ir vos po keleto minučių mes jau sėdėjome automobilyje.

Prie upės saulė buvo kaip tik bepakylanti. Aušra nudažė apatinį dangaus kraštą tamsiai oranžine spalva ir atrodė, kad čiurlenančio vandens garsas dabar kitoks – skaidresnis ir šviesesnis, tarsi jis būtų ką tik pabudęs iš švelnaus miego. Aplink

mus aidėjo ir daugiau garsų. Užgiedojo juodasis strazdas, nevikriai pūkštelėdama į vandenį nusileido antis. Be garso praskriejo garnys, priešais save lyg iškeltą durklą nešdamasis didelį snapą.

Klampojuome drėgna žole, o paskui vėl nusileidome šlaitu iki pirmosios ūdos. Tėtis palaukė manęs, mes sustojome ir patikrinome, kaip įtemptas valas, laukdami judesių ar kitokių veiklos ženklų iš gelmės. Tėtis pasilenkė ir uždėjo ranką ant valo. Tada atsitiesė ir papurtė galvą. Ištraukė valą ir iškėlė kablį priešais mane. Sliemas buvo nuėstas, tikriausiai gudrių kuojų.

Nužingsniavome prie kitos gaudyklės, ta irgi buvo tuščia. Taip pat ir trečioji. Prie ketvirtosios pastebėjome, kad valas nutemptas į šoną, tiesiai į nendrių kupstą, ir kai tėtis jį timptelėjo, pasirodė besas įstrigęs. Jis kažką negirdimai suburbėjo. Suėmė valą abiem rankom ir trūktelėjo dar smarkiau, bet tas nepasidavė nė per centimetrą. Galbūt srovė nusitempė ir kabliuką, ir svarelį į nendres. Bet tai galėjo būti ir unguoris, kuris prarijo kabliuką ir įsipainiojo su valu tarp žolių, o dabar guli laukdamas savo valandos. Laikydamas įtemptą valą, kartais galėjai pajusti menkus judesius, tarsi tasai, kuris įstrigo gelmėje, kitame valo gale priešintūsi sutelkęs visą valią.

Tėtis manevravo ir traukė, prikandęs lūpą, ir keikėsi iš bejėgiškumo. Jis žinojo, kad tėra du būdai išsisukti iš padėties, ir abiem atvejais vienas bus pralaimėjęs. Arba jis išlaisvins įsipainiojusį unguorį ir jį ištemps, arba nutrauks valą ir paliks unguorį gulėti dugne – įsivėlusį į nendres, su kabliuku ir svareliu lyg ką tik nukaltomis grandinėmis.

Regis, šįkart išsigelbėjimo nebus. Tėtis žengė keletą žingsnių į šalį, bandydamas rasti kitą patogų kampą, trūktelėjo taip

stipriai, kad nailoninis valas įsitempė lyg smuiko styga ir pailgėjo. Niekas nepadėjo.

„Ne, nieko neišeina“, – pasakė jis galiausiai ir taip iš visų jėgų patraukė, kad valas garsiai pokštelėjęs nutrūko.

„Tikėkimės, kad jam viskas bus gerai“, – ištarė tėtis, ir mes kulniavome toliau, vėl šlaitu aukštyn, o paskui žemyn.

Ties penktąja ūda tėtis pasilenkė ir atsargiai pačiupinėjo valą pirštais. Tada atsitiesė ir žengė žingsnį į šoną. „Nori ištraukti?“ – paklausė.

Suėmiau valą ranka, švelniai truktelėjau ir iškart pajutau jėgą, kuri sureagavo į mano judesį. Tą pačią jėgą, kurią tėtis pajuto vien pirštais. Spėjau pagalvoti, kad pojūtis pažįstamas, patraukiau kiek stipriau, ir žuvis ėmė judėti. „Ungurys“, – pasakiau garsiai.

Ungurys nebando staigiai nuplaukti tolyn kaip, tarkim, lydeka, o vinguriuodamas juda šonu ir šitaip priešindamasis traukia į save. Yra stebėtinai stiprus, turint galvoje jo dydį, ir geras plaukikas, nors pelekai nedideli.

Traukiau kiek įmanoma lėčiau, bet nemažindamas pasipriešinimo jėgos, tarsi norėdamas iššęsti momentą. Tačiau valas buvo neilgas, o arti jokio nendrių kupsto unguriui pasislėpti, ir netrukus aš ištraukiau jį iš vandens, ir pamačiau gelsvai rusvą žvilgantį kūną, besiraitantį aušros šviesoje. Bandžiau sučiupti už sprando prie pat galvos, tačiau buvo beveik neįmanoma išlaikyti. Jis apsvyniojo kaip gyvatė man apie dilbį, tada aukštyn virš alkūnės, ir aš pajutau jo galią labiau kaip statišką jėgą nei kaip judesį. Jeigu dabar jį paleisčiau, paspruktų žole žemyn į vandenį ir daugiau nebepagaučiau.

Galiausiai mums pavyko išimti kabliuką ir tėtis prisėmė kibirą upės vandens. Įleidau ungurį, ir jis iškart tarsi išmoktu

judesiu ėmė plaukioti ratu palei kibiro kraštus, o tėtis uždėjo ranką man ant peties ir pasakė, kad uncurys gražus. Ir tada mes nuėjom tolyn, prie kitos ūdos, lengvais žingsniais šlaitu aukštyn ir žemyn. Aš gavau nešti kibirą.